

մ'անճանա, թէ ինչպէս պէտք են վարուիլ իրենց պաշտամանց մէջ թապաւորական արտօնութեանց եւ այն անձանց հետ, որոնք իրենց իրաւարանութենէն ապստ են: Բայց որպէս զի ամէն երկրպագութիւն, որ այժմ՝ այն արտօնութեան մէջ կ'երեւայ, ի բաց վարանքի, թապաւորի մեծաւոր քնդհանուր ժողովք մէջ իւր խոչընդոկանաց հետ նոյնին մարմնութիւնը պիտի տայ: Եւ որովհետեւ անոր մէջ որոշուած է նաեւ՝ որ Հայք յիշեալ շորս գէպերէն զատ՝ ուրիշ ամէն ինչպէս մէջ իրենց իրաւանց համեմատ պիտի գտնուին, պէտք են այս իրաւունքն ունենան կամ լատին լեզուա՝ գրով նոյն ժողովքն բերել եւ թապաւորին ներկայացնել: Վերջապէս՝ որովհետեւ երկու կողմն ալ թապաւորին ներկայանալու ժամանակամիջոց մը պիտի որոշուի, ջերմապէս կը յորդորուին՝ որ իրարու հետ խաղաղութեամբ վարուին:

(Հարմարեցնել)

ԼԵՃՈՒՐԱՐԱՆԱԿԱՆ

ՉԵՐՈՒՆԻՍՏՈՒԹԻՒՆ ԼԵՃՈՒՐ ԲԵՐԲՈՐԱՅՈՅ

Տե հայի երթնաւորը Հայագէտն Եփ. Շանուշ, որ Լեհաստանի Գուլթիի գաւառապետին համար յօրինած էր Հայ-լեհ-դպրոցներէն բառգիրք մը¹, 1887էն ի վեր սկսած էր նաեւ Վիեննայի արեւելադպրական ուսումնալերութիւն մէջ² նոյն գաւառապետին ձայնագրութեան վրայ ընդարձակ հաստատմէ մը հրատարակել, որ նաեւ հեղինակին տարածած մատենանէն ետքն ալ շարունակուելով՝ անցեալ տարի վերջացաւ: Հեղինակին մահուանէն ետքը Վիեննայի նշանաւոր Հայագէտն Փր. Միլլեր առանձինն տեւորաւ ալ հրատարակած է այս հաստատմէն այսու վերնագրով՝ Չայն-էրոն-Միլլեր-լեհաւոր-բառարան Գուլթիի Կլ-լեհաւոր. Եւրոպ-Եւրոպ-Եւրոպ ի Փրոֆ. Փրոֆ. Փրոֆ. Միլլեր-Վիեննա, 1889. 80. 94 էջ³:

Հրատարակելն իւր յառաջարկութեան մէջ ի մէջ այլոց այսպէս կը խօսի. «Եւրոպիկայ գրութեան հեղինակն էր աւթիւն-լեհ ազգաւ երկուտարող գիտնական մը, որ մեր (Վիեննայի) Համալսարանին մէջ համեմատական լեզուագիտութեան եւ ասորիական ասանական-ուսուցիչ կարգեալ էր, եւ յետոյ մեր հայերեցի Համալսարանին մէջ այս ծիպին ուսուցիչ պիտի գրուէր: Այս գիտնականն ունէր հազարաւոր գիտութիւն

մը եւ իւր կորովամտութիւն, որ եւ ի մէջ այլոց հայերէն լեզուի մակալութիւնն ընտրած էր իբրեւ նպատակ իւր լեզուաբնական հետազոտութեանց: Իւր գիտաւորութիւնն էր գլխաւորաբար այս հետազոտական լեզուին նոր բարձրանքը հետազոտել, ուստի սկսաւ այն բարբառն որ իբրեւ աւելի մեծաւոր էր, այսինքն Գուլթի (Իրեւնական Կալի-ցիա) զարգեցած Հայաց լեզուն: Իւր հաղագրական համոթեմանքն ըրած ուսումնասիրութեանն արդիւնքն է գրութեանս յառաջարկին մէջ յիշուած գործը, որ Բարբառնի ձեւաբանի գրութեանց մէջ հրատարակուեցաւ, եւ է բառգիրք այս (Գուլթիի) լեզուին, եւ սոյն այս գրութիւնն՝ որ նոյն բառաւորաց վրայ հիմնեալ ձայնագրութիւն մըն է: Պիտի յաջորդէր ընդարձակ ձեւութիւն մը այս լեզուին ձեւագիրքութեան վրայ, բայց այս ծրագրին ի գերեւ եղաւ հեղինակին 1887 տարւոյ ամռան՝ ուսումնական ուղեւորութեան ատենն ի Փարիզ 30ամեայ երիտասարդ հասակին մէջ մեռնելուն: Ամենայն ոք որ գծաբան երիտասարդ գիտնականին այս երկու գրութիւնը կը գործածէ, պիտի խոստովանի որ գիտութիւնը շատ բան կործնուց յանձին Տր. Հանուշի. կրնանք հաստատել թէ իւր հայերենաց անձակ շընչին եւ իր ազգին համար այս կորուստ անփոխարինել է:

Յ. Հանուշ իւր նոր գրութիւնը կը սկսի ներածութեամբ մը, որուն մէջ կը խօսի հին եւ նոր հայերէնի բարձրանքուն վրայ ընդհանրապէս, եւ ի մասնաւոր Գուլթիի լեզուին վրայ: Այս ներածութեան 7 էջ կը գրուէ, կը յաջորդէ բուն մարմինը (էջ 8—94), որ գաղթեալ երկու մասանց բաժնուած է: Առաջինը՝ «Չայնաւոր» (էջ 8—38) եւ երկրորդը՝ «Բալթաւոր» (էջ 38—94), գրութեանս բուն մարմնին վրայ խօսելու բան մը չկայ, վասն զի լոկ ցանկ էր բառիկ կամ մասնաւոր թէ տեսն մը բառաբարութիւն: Գուլթիի լեզուին իւրաքանչիւր ձայնաւոր եւ բաղաձայն գիրը կը ցուցուի թէ հաւասար է գրաբարի այս կամ այն գրին հետ, եւ ապա էջերով կը առուի օրինակներ Գուլթիի լեզուն քաղեալ, որուն գիմայը կը գրուի նաեւ գրաբարի համեմատական բառը: Հայերէն բառերու ընթերցումն երոգապէս նշանաւորով ինչպէս նաեւ նշանակութիւնը գրուած է գերմաներէն: Ուստի եւ մասնաւոր մտադրութեան արժանի է միայն հեղինակին ներածութիւնը, որը պատշաճ կը դառնայ թարգմանելով զինէլ հայ:

«Հին հայերէն գրաւոր լեզուին հետ անշուշտ նոյն իսկ հինգերորդ դարուն մէջ կենդանի էին շատ մը ժողովրդական բարբառներ, որոնք «գաւառական հայերէն լեզուն» բառական կը խոստրէին: Մասնաւոր թէ կը կարծուի՝ որ այս մասնաւորութեան ակնդները հայ ազգն ուրիշ լեզուն մը կը խօսէր, որուն հետեւըր մնացած են առաջին եւ նշանաւոր հայ մասնաւորաց գործոց մէջ: Ինչ որ եւ երբ ժողովրդը գաւառական հայերէն կոչուած լեզուաւ կը խօսէր չի գիտցուիր: Բայց եթէ իրաջ խօսուած է այս լեզուն բովանդակ Հայաստանի մէջ՝ — զեթ ձեւադասութիւնն են շուրթաւով, — մեր թուականն յառաջ ըլլաւ: Եւ այն:

¹ Իւր կենդանութիւնը տես Հաւրե-Արթուր-Ս. Յարի, 1887. Թի. 2. էջ 22—24:

² J. Hanusz, Sur la langue des Arméniens polonais. I. Mots recueillis à Kuti au bord du Czeremosz. Cracovie, 1886. 2 մաս. Հաւրե-Արթուր, 1887. Թի. 2. էջ 23:

³ Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes. Wien, I.—III (1887—1889).

⁴ Dr. Johann Hanusz, Lautlehre der polnisch-armenischen Mundart von Kuty in Galizien. Mit einem Vorwort von Prof. Friedrich Müller. Wien, 1889. Alfred Hölder. — Separat-Abdruck aus der Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes. Band I.—III.

Այսպէս հայերեն խօսող Հայք այժմ Աւստրիոյ մէջ Չերնովցի մեքանիկական-լինգւիստիկ և Սառաևոյ մէջ գլխաւորաբար կը բնակին: Միւս լեհ թաղաքացւոյ մէջ, ուր հայ հասարակութիւնը եւ եկեղեցիք կան, ինչպէս են Լեմպերկ, Պոժեան, Ստանիսլաւ, Լշեկ (Lysiec), Գիսլինցա, Հորոտեկա, Չեռնովցի, սակայն են հայերէնախօսք: Իսրայել հետ լեհերէն կը խօսին, միայն եկեղեցիացւոյ մէջ արարողութիւնը գրաւոր կ'ըլլան: Դանա Գուլթի մէջ շատ անգամ հայ բնասակիներ լեհերէն կը խօսին տան մէջ, երբեմն նաեւ ուսմանիւններն, իսկ հայերէն աւելի առեւտուրի տանն, որով այս ամենամեծ լեհահայ հասարակութեան (որ հազար են) քանի մը հարիւր հօգիւ կը բաղկանայ) հազիւ երրորդ մասը հայերէն խօսիլ կրնայ, եւ այն՝ աւելի ծերակոյնը են, մինչ երիտաւարներն շատ քիչ լեհերէն կ'ըսեն: Եկեղեցւոյ մէջ լեհերէն կը քարոզուի, գլխաւորին մէջ լեհերէն, ուսմանիւններն են քիչ մ'ալ գերմաներէն կը ուրվին, տան մէջ շատ անգամ լեհերէն կը խօսուի, որով Գուլթիի հայերէնն անշուշտ քիչաւորու վայել է:

Լեզուագիտութեան յարգ անձնաթիւ է Գուլթիի հայերէնը: Մինչև Բժշկեան իւր Լեհաստան ըրած ճամբարագութեան մէջ (Վեների, 1830) ինչ ինչ գաղափարներն գրուածքներ հրատարակած են, որոնք ԺՐ. Գալթուս Լեհաստանի հայերէնի օրինակագիր են համարուիլ, որոնց վրայ յեջեայ են Լայպնիսի տունը քանի մը տեղեկութիւնները Լեհաստանի հայերէնի վրայ (Քննական գերին. Ա. 162, 180, Բ. 230) են. Պատմականն պատասխակ մ'անել օրինակած են (Izslédov. 105), որուն մէջ աւելի լեհերէն եւ տաճիկերէն, քան հայերէն բառեր կան: Ուստի 1885ին ամանա Գուլթի գայի, որպէս զի այս լեզուն ժողովրդեան բերնին իսկ սորվում քանի որ գեւ չէ սպառած: Հայ բնասակի մը՝ որուն տղաքն ալ քիչ մը հայերէն կը խօսէին, սիրով հիւրընկալեց զիս, այնպէս որ քանի մը շաբթուան մէջ բառական նիւթ հաւաքեցի: Այս աստղան բառագրական կարգու զետեղեցի եւ քրաքանի գիտութեանց համալսարանի լեզուագիտական գրութեանց մէջ հրատարակեցի իւրաքանչիւր բառին լեհերէն եւ գաղղիներէն նշանակութիւնը դնելով: Զանալից բաժնիցս որ իւրաքանչիւր բառին ծագումն ալ նշանակեմ, որով ամեն բառի առջեւ կամ հին հայերէն ձևը եւ կամ նոր փոխառեալ բառերուն առջեւ բնիկ լեզուաց արմատական բառերը գրած եմ: Միւս հայ բարբառներն ալ անտես չըրի, որչափ կրցայ՝ բաղկով Այսթնեանի եւ Պատմականի սյուշեւ գործքերէն: Նոյն բառադրոյ մէջ հաւաքեալ 1500 բառերուն երկու երրորդը հայկական են, հայերէնի կամ միւս հայ բարբառացւոյ ալ ծանօթ բառեր: Մնացեալը նոր փոխառութիւնք են գլխաւորաբար տաճիկերէն, ուսումնական են սլաւերէն: Ասոնց մէջ սլաւականն առ

առաւելն երրորդ մասը կը կազմէ, վստն զի լեհերէն եւ ուսմանիւններն լեզուներն փոխ առնուած բառերէն զանոնք միայն գրած եմ բառադրոյս մէջ, որոնց համարը հայերէն բառերն անձնաթիւ էին այն հայերէն, որոնց հետ խօսակցեցայ, եւ այսպէս իմ հաւաքածոյս տասներորդ մասն հազիւ սլաւական փոխառութիւնք են, երկու տասներորդ մասն ալ ուսումնական են տաճիկերէն, մնացեալը հայերէն են:

Բնականապէս հոս չէի կրնար խնդիր յարուցանել թէ որոնք են բուն հայկական, այսինքն միւս ամեն հնդեւրոպական լեզուաց ալ հասարակաց, եւ որոնք պարսկերէն, արաբերէն, եւ լեզուներէ փոխառեալ: Միայն կը յիշեցնեմ՝ որ այն 300ի շափ բառերէն, զորոնք Հելպլանդի բնիկ-հայկական կը գտնէ, եւ ոչ կտը Լեհահայոց բերնէն լսեցի: Որով իմ ժողովրդաբանի՝ ինչպիսի եւ գաղափար մեծ մասը պարսկերէն, արաբերէն, յունարէն եւ այլ լեզուներէ փոխ առեալ է:

Այս իմ հաւաքեալ եւ հրատարակեալ ժողովածուին վրայ յեջեայ է առաջիկայ աշխատութիւն, որուն մէջ լեհահայ լեզուին իւրաքանչիւր լեհերէն ճշգրտոյն կը հետազոտեմ: Մեր գլխաւոր նպատակն է ցուցնել՝ թէ ի՞նչ տարբերութիւն կայ լեհահայ լայնեւրոս եւ գաղական հայերէնի մէջ, եւ նոյն իսկ Լեհաստանի հայերէնի մէջ տեւտուած լայնափութութիւնները նշանակել: Աստ արդ նաեւ միւս հայ բարբառներն ալ անտես չեմ ըրած եւ նոր փոխառութեանց վրայ ալ առանձին հատածով խօսած եմ:

Այս տեղ կը լինի ներածութեան եական մասը. մնացեալ մէկ էջն է ցուցակ այս գրութեան մէջ գործածուած համաձայնութեանց, եւ հայերէն ստաւերու եւրոպական ստաւերու համեմատութեան աղեւտակ, Ահա ստիկ քանի մ'օրինակ այս մասն. *ajvenikh* = աշերիք, *yalagan* = խաղաղան, *ogit* = օխթը (*boit*). *zakojz* = բնիկ, *čedgik* = ճեղքուկ, *szegit* = սրեալ (*սիրտ*). *prag* = պրիգ (*բողի*), *zvojč* = զոյլ եւ: Վերջապէս (էջ 92—94) գրուած է այս երկստիւթեան հեռուութիւնը, որ որիւք բան չէ՝ բայց եթէ ցանկ մը լեհահայ հոյճանց, որպէս գիտնալ նշանակուած են զբարբառի համեմատական ձայները, որմէ կը տեսնուի՝ թէ իւրաքանչիւր գիր ի՞նչ ձայնաբանաբարութիւն կրած է լեհահայ բարբառայն մէջ:

4. Յ. Տ.

¹ Hübschmann H., Armenische Studien. I. Leipzig, 1883.

² Հմմտ. Fr. Müller, Armenica, II (Sitzungsbericht der Wiener Academie, Bd. XLII, S. 10 ff.); H. Hübschmann, KZ., XLIII, 8 ff. 402 ff. ZDMG., XXXV, XXVI.; K. P. Katzanov, Материалы для армянского словаря. 1. 7 ff. 45.

¹ Հմմտ. H. Hanusz, O jesyku Ormian polskich, I (Rozprawia i sprawozdania wydawnictwa filologic. Ak. Um. Bd. XI, S. 850—881). Այս քոյց մէջ բառերուն զիմաց գաղղիներէն ալ ըլլալով, ուստի հրատարակութեան մ'ալ եւ չան է գաղղիներէն օգտուիլ. Sur la langue des Arméniens polonais. I. Cracovie, 1886.